

ACADEMIA ROMÂNĂ

DISCURSURI DE RECEPȚIUNE

XXXV.

DOUĂ CONCEPTII ISTORICE

CUVÂNTARE ȚINUTĂ LA 17 MAIU 1911
LA INTRAREA IN ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

N. IORGA

CU RĂSPUNS DE

A. D. XENOPOL

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, Strada Doamnei, 16

1911.

29.649

Prețul 1 leu.

ACADEMIA ROMÂNĂ

DISCURSURI DE RECEPȚIUNE

XXXV.

DOUĂ CONCEPȚII ISTORICE

CUVÂNTARE ȚINUTĂ LA 17 MAIU 1911
LA INTRAREA ÎN ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

N. IORGA

CU RĂSPUNS DE

A. D. XENOPOL

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu

16, Strada Doamnei, 16

1911.

DOUĂ CONCEPȚII ISTORICE

Academia Română, instituție menită a îmbogăți știința neamului nostru, dar nu mai puțin a îndemna, judecă și răsplăti silințele culturale ale tuturor, e datorare să cuprindă unul după altul pe aceia cari s'au deosebit prin râvna lor pentru ocupațiile cele mai înalte ale spiritului omenesc, și în literatură, dar mai ales în cercetările speciale și în cugetarea filozofică aplicată diferitelor științe. Ea rezumă astfel prin personalitatea membrilor ei starea culturală a poporului nostru în fiecare timp.

Unitatea în activitatea Academiei o poate face astfel caracterul nestrămutat al scopului ei. Din ce în ce el e mai bine înțeles, și simpatia publică pentru așezământul nostru crește în aceeași măsură cu înțelegerea rolului pe care-l are. Va veni o vreme când desăvârșita colegialitate între membri, frățesca lor unire în cultivarea științei, zelul lor pentru înmulțirea și răspândirea cunoștințelor generale, dar mai ales a cunoștințelor despre noi înșine, cari ne cunoaștem încă așa de puțin, obiectivitatea în prețuirea tuturor operelor de merit, pe cari va ști singură să le găsească, fără ca autorii lor să solicite premiile ei, însușiri cari sunt cea dintâi datorie a unei societăți ca a noastră, vor asigura Academiei cea mai deplină stimă și cea mai călduroasă iubire din partea tuturor Românilor, pe cari opera ei îi va privi deopotrivă, așa cum au fost și intențiile nobililor ei întemeietori.

Dar, potrivit cu spiritul fiecărei epoce, Academia va fi înrăurită, pe rând, de tendințe deosebite. Intr'un singur punct concepția despre știință nu se schimbă: ea va fi totdeauna urmărirea dezinteresată a adevărului pe căi de metodă sigură și înfățișarea în legătură sis-

tematică a rezultatelor ei. Incolo, nouă curente filozofice, direcții literare nouă vor avea totdeauna o acțiune, mai puternică ori mai slabă, mai bună ori mai rea, asupra ei. Astfel istoria unui așezământ ca acesta e și urmărirea vicisitudinilor teoretice, *filozofice* ale științei la un popor.

I.

Din ce câștigă o generație pentru știință, din ce e așa de mândră că a câștigat pentru că a muncit așa de mult ca să ajungă acolo, se păstrează o parte. Alte studii înlătură fără milă rezultatele greșite și părerile false. Rămâne doar în unele cazuri forma frumoasă în care se cuprinde o iluzie dispărută a adevărului. Mângâierea o află cel întrecut astfel prin neconținută emulație a lucrătorilor științifici ce se urmează, în faptul că și greșelile — dacă nu toate greșelile — sunt fecunde, căci prin ele s'a trecut totuș dincolo de cunoștințele căpătate. Vine o vreme când critica se oprește, mulțumită de ceea ce a putut isprăvi, și în urma ei nu rămâne ruina, ci piatră nouă tare care înlocuește pe aceea ce s'a măcinat cu vremea sau n'a fost bine aleasă dela început și nu putea fi lăsată la locul ei pentru a cruța pe arhitectul oricât de meritos, fiindcă soliditatea întregii clădiri ar fi fost compromisă.

Stabilim fapte cari rămân, și altele din faptele stabilite de noi se înlocuesc azi sau mâine. Partea noastră în dezvoltarea științei nu se poate însemna spre laudă prin cele dintâi, nici prin cele din urmă spre defăimare. Orice spirit omenesc are lipsurile sale, și ajunge un punct de vedere nou, o informație neașteptată pentru a spulberă o întregă interpretare și a reduce la nimic cea mai ispititoare ipoteză. Cel care a distrus n'are totdeauna acelaș merit ca acela care a clădit. Și în aceste lucruri timpul ne leagă în curgerea lui peste desbinările noastre trecătoare, și tot ce a făcut un rând de muncitori se răspândește asupra tuturor. Când au așezat pietrele, când le-au lucrat chiar, ei s'au judecat și întrecut între sine, dar, după ce zidul s'a desăvârșit, unde mai este amintirea acelor cari se laudau ori se osândiau odinioară? Așa e și cu acele construcții

științifice în cari credem că se va recunoaște totdeauna fiecare grăunte pe care l-am adus.

Ceeace rămâne legat de numele scriitorului, poetului, luptătorului e însăș esența ființei sale sufletești, pe care vremurile o vor vedea așa cum el a voit, cum el a lăsat-o să apară în opera lui de artă ori în tendințele luptei pe care a purtat-o și în caracterul ei moral. Biografia lor interesează întru cât completează o fizionomie literară. Fericirea fără de moarte a acestora cuprinde însă mai puțină jertfă și abnegație, mai puține exemple pentru urmași decât modesta mulțumire a omului de știință care a lucrat în afară de el însuș, făcând numai din anumite însușiri ale spiritului sau mijloacele pentru a descoperi ceeace trebuia să se știe.

Omul de știință care n'a mers și pe alte drumuri sau n'a lăsat urme în celelalte direcții ale activității sale, nu poate avea decât o biografie pentru moralist, atuncia când toată viața lui n'a fost altceva decât pregătire răbdătoare pentru a cunoaște și a putea explica, nestinsă pasiune de a descoperi, chiar cu părăsirea tuturor plăcerilor și cu înfruntarea tuturor primejdiilor, lipsă de orice mândrie pentru ceeace prin el a câștigat numai stăruința și metoda, doar cu adausul acelui noroc care știe totdeauna unde trebuie să vie, și, în sfârșit, senină filozofie a unei bătrânețe de meditații superioare cari se hrănesc din tot materialul nou căpătat prin îndărătnice silințe, în care sufletul se lămurește și se înalță.

Ideile unui istoric al vieții omenești, ca și ale unui istoric al vieții naturii, sunt înainte de toate interpretările sale, cari se opresc asupra unor anume fapte sau grupe de fapte, asupra unei fărâmi de viață trecută, mai restrânsă sau mai întinsă. Afară de dănsule e însă *concepția* lui *generală* care atinge *chemarea științei sale*, scopurile cărora trebuie să le servească, căile pe cari trebuie să înainteze, precum și *sensul pe care-l atribue domeniului mai vast asupra căruia se îndreaptă studiile sale*.

Când și când răsar inteligențe alese cari largesc sau schimbă chiar cu totul această concepție despre natura științei și valoarea

intrinsecă a obiectului ei. Ele dau uneori prin talentul de scriitor care e unit cu însușirile filozofice ale spiritului, opere istorice mari, în cari trecutul învie prin viziunea unui poet cu putere de a creă din rămășițele ei viața care a fost. Dar și fără acest dar sufletesc ei înseamnă, prin răscolirea ideilor, prin înnoirea ipotezelor, prin modernizarea formulelor o ducere mai departe a științei și numele lor deosebește încă una din epocele în cari se împarte dezvoltarea ei. Astfel, dacă azi Lamprecht n'ar fi și unul din cei mai adânci înțelegători de suflete, din cei mai ageri descoperitori de tendințe sociale, din cei mai delicați meșteri de nuanțe în stil, dacă el n'ar fi scris potrivit cu nevoile intelectuale din timpul său acea mare istorie a poporului german, el încă ar fi vrednic de cea mai deplină recunoștință pentru adâncile urme pe cari le va lăsa în metodică istorică și în ambiția cercetătorilor istorici prin îndrăzneța revoluție filozofică pe care a încercat-o, urmărind tipuri psiho-sociale neschimbate și sigure în dezvoltarea normală spre civilizație a oricărei națiuni.

Cei mai mulți istorici însă *primesc*, schimbându-le sau ba, concepții mai vechi, cari au intrat în domeniul public. Având sau ba cunoștința școalei căreia-i aparțin, ei o urmează în calitățile ca și în rătăcirile ei. În fiecare din aceste opere se poate găsi astfel o atmosferă morală care interesează, și prin ea însăși și prin înrăuirile străine prinse și oprite în ea.

II.

Predecesorul meu Gr. G. Tocilescu, de care, după statute și după îndatorirea scrisă ce mi s'a cerut, în dorința pioasă a Academiei de a se auzi comemorarea membrilor ei, trebuie să se ocupe acest Cuvânt de intrare, a fost, prin calitățile ca și prin defectele sale, unul din cei din urmă reprezentanți la noi ai școlii romantice apusene, în acel stadiu al ei când căută să primească și să scoată cât mai mult la iveală noul criticism german.

Școala plecase, în Franța și aiurea, în clipa aceea mare dela începutul veacului al XIX-lea, când, la încercarea de strivire din par-

tea Imperiului universal, raționalist și absolut, străin de nevoile sociale organice, naționalitățile tresăriră de viața nouă pe care prigonirile o exasperară. Popoarele cari nu erau lăsate să existe în prezent după nevoile organice ale ființei lor, dovediră prin rostul lor trecut, înfățișat cu căldură, cu entuziasm, până și la cea mai strigătoare exagerare, dreptul lor la traiu și la o dezvoltare proprie.

Nații unitare prin sânge și nații nobile prin aptitudini moștenite, — pe acestea se simțiau datori a le dovedi istoricii. Germanul nu voia să știe de romanizarea provinciilor renane, de puternica masă slavă peste care s'a întins târziu de tot expansiunea francă și saxonă. Li trebuia un singur strămoș: barbarul blond și roșcovan al lui Tacit, bucuros de petrecere, dar cinstit și sigur, desprețuitor de moarte, cavaleresc față de dușman, plin de respect față de slăbiciune și frumuseță. Italianul visă numai de o Romă nouă, care trebuia să aibă firește soarta celei vechi, căpătând în puterea unui drept ce nu va fi întrerupt niciodată, egemonia lumii și cârma civilizației contemporane. Mai târziu Francezul, prin polemica lui Fustel de Coulanges, eră să caute a înlătura pe cât e cu putință necinstitorul amestec german și, lăsând în umbră adevărata obârșie galică, să afirme cât mai mult valoarea etnică și morală a lumii romane din veacul al IV-lea. Rusul slaviză pe Varegul întemeietor, și Bulgarul dădea acelaș sânge slav străbunului turanic.

Și, deoarece influența ideilor morale ale veacului al XVIII-lea, care cetia și căută să imite pe Plutarh, trăia încă în această vreme, valoarea unei națiuni nu căută să se afirme prin rezistența, vigoarea luptătoare, energia ei cuceritoare, ci prin calitatea personală a conducătorilor și oamenilor ei eminenți, prin virtuțile lor de dreptate, evlavie, vitejie. Un șir de eroi, în mâna cărora stătea spada sigură, cumpăna nemincinoasă, crucea binecuvântărilor, aceia ajungeau pentru a măguli și îndemna pe cei ce luptau pentru drepturi naționale.

Acești eroi trebuiau creați, scoși lămurit la iveală, puși în cea mai strălucitoare lumină, proclamați în fanfare de trâmbiță. Imaginația eră liberă să lucreze pentru ca icoana morală să fie întregă

și frumoasă. Se smulgea izvorului tot ce putea să dea, și nicio informație, cât de târzie, de nesigură, de interesată, nu se răspingea.

Frazele de panegiric ca și discursurile de retorică fabricată erau luate ca elemente autentice în fixarea marilor figuri morale, menite să rămâie ca o veșnică mândrie pentru un neam. Nicio slăbiciune nu li se îngăduia, nicio greșeală nu le putea fi recunoscută, nicio critică nu-i putea atinge. Intregi și desăvârșiți trebuiau să răsară din paginile istoricului pentru învățătura și încurajarea contemporanilor.

Viața culturală, umila acțiune neconținută și obscură a mulțimilor, cari nu numai că țin pe umerii lor palate și temple, cu toate pozoabele și puterile lor, dar condiționează, fără știrea artiștilor celor mai personali, și cea mai înaltă artă, eră doar un fond vag sau un pretext de inventarii ale demnităților și funcțiilor, ale veșmintelor, uneltelor și mobilelor, ale credințelor, scrierilor, operelor de artă. La ce puteau servi acele gloate fără *nume* și fără *fapte*, din cari niciunul nu călcase pragul unui Panteon?

Doar moralistul ținea și cu acești anonimi, pe baza cine știe căror mărturii interesante, judecata cea de pe urmă. Erau lăudați unii pentru virtuți banale, în cuvintele goale ale unei distribuții de premii, și alții înfierați cu vorbele unui procuror supt fulgerele căruia se poate ascunde absoluta indiferență pentru ce crede și face această biată omenire, a cării imoralitate îl interesează odată cu deschiderea ședinței și pe care o uită după enunțarea sentinței. Aproape niciun simț pentru virtuțile și viciile mari ale popoarelor, cari sunt de o parte munca și solidaritatea, înțelegerea pentru bunurile ideale și mulțumirea cu fericirea socială a familiei, a breslei, a clasei, a Statului, iar de altă parte lenea și desbinarea, materialismul hăd și urmărirea pătimașă, cu urmări antisociale, a plăcerilor fiecăruia.

Cel mai strălucit reprezentant al acestor tendințe romantice a fost Hasdeu, al cărui spirit genial se formase în lumea rusească de pe la 1830, care reproducea în caricatură exagerările romantismului francez și german. Eră firese ca, potrivit cu însușirile și puterile lor, ucenicii acestui mare fermecător să-l urmeze.

Trebuie să fim Romani, numai Romani, să păstrăm legăturile noastre numai cu Apusenii, să trăim în comunitatea de spirit cu frații rămași prin locuri mai prielnice, unul lângă altul, îndemnându-se și apărându-se. Hasdeu eră slavist și predecesorul meu fusese trimis pentru studii de slavistică. Cunoștințele în acest domeniu de etnografie și filologie n'aveau însă decât un rost de informație. Fără a se mai păstra vechile rătăcirii ale școlii ardeleni ori iluziile de purificare lingvistică scumpe unui Laurian, se înlătură cu desgust orice ar fi părut că pune pe neamul nostru latin o prea pronunțată pecete slavă; civilizația slavo-bizantină își câpătă drepturile, rassa însă trebuie să rămână neatinsă. Cât despre atotputernicul substrat daco-tracic, el dispărea cu totul sub pojghița suprafeței politice și economice romane, și, pentru a explica marea operă de romanizare a Traco-Ilirilor Pindului și Balcanului nu intervenia măcar teoria lentelor infiltrații populare italice, la care va trebui să recurgem astăzi. Vederea se opriă daor la Dacia, de unde opriau emigrarea ca să nu trebească a îngădui apoi o reimigrare din Sud, care ar fi bucurat umbra blestemată a lui Rösler și demonicul spirit al lui Hundsdorfer-Hunfalvy. Dacia romană, aceea eră începutul și temeiul. Numai în umbra castrelor romane, la ceasul durării punții lui Traian se putea alcătui dintr'un ușor amestec barbar cu colonii curat latine, venite în largă măsură din însăș Roma sfântă, nația noastră, nobilă și pură, — prin origine, nu prin lupte, suferințe și isprăvi îndeplinite! Dela Istoria critică a lui Hasdeu până la manualele de școală ale predecesorului meu e aceeaș teorie, întru toate asemenea cu aceea în care națiile nenorocite dela începutul veacului al XIX-lea își aflau mângâierea.

Nația există. Ea va fi creștină, vitează, bună, dreaptă. Eroii vor călăuzi-o. Niciun păcat omenesc nu li se poate pune în seamă: ar fi oare un om mare în viața unei țeri, dacă viața lui individuală n'ar putea sluji de lecție pentru pruncii începători la învățătură! A vorbi de cruzimea lui Vlad Țepeș, a crede în nelegitimitatea nașterii lui Mihaiu Viteazul, a recunoaște crudele necesități ale situației sale, a-i denega acea idee politică a unității naționale, pe

care Apusul erà s'ò descopere după două sute de ani, — sunt crime față de neam. In schimb mai curând se va admite că am fost un popor așa de nemernic, încât oricine ne-a putut stăpâni și exploata, decât a recunoaște că Fanarioții, între cari mulți erau, ca Ghiculeștii, Calmășeștii, Racovișeștii, Români trăiți în Fanar, au putut fi cârmuitori cari păstrau intenții bune în împrejurări de o fatală asprime, că ei au putut aduce la noi tendințe filozofice franceze, o administrație cu forme moderne și o cultură superioară a cărei formă grecească nu reprezintă o naționalitate străină cu forme agresive.

In ce privește viața culturală, ea e o ierarhie de boieri, un decor curios, anecdote, aprecieri satirice. Din ea nu se desfac înseși puterile cari mișcă un neam. Ea nu dă acel mare curent de unitate peste toate hotarele, moldovenești, muntene, ardelene, care poate fi pentru noi mândrie și îndemn.

* *
*

O anume erudiție vine tocmai din vremurile paradei de învățatură zădarnică a scolasticei, când discuția filozofică, predica, opera literară trebuiau să scoată cât mai puțin la iveală personalitatea scriitorului și cât mai mult cunoștințele pe cari și le câștigase, lecturile îndelungate pe cari le făcuse. Cu vremea ea fu părăsită. Renașterea aduse iarăș la lumină operele de armonie artistică, de formă plastică desăvârșită ale antichității. Ele se imitară, dar nimă-nui nu i-ar fi trecut prin minte să innădească bucăți răslețe scoase din acea legătură a logicei de fier sau din țesătura gingașă a stilului perfect pentru a se mândri cu numărul autorilor din cari și-ar fi înseilat arlechinada literară sau științifică. In veacul al XVIII-lea se publicau izvoare, aducându-se la cunoștința tuturor cronicile și documentele lăsate de evul mediu, așa de multă vreme desprețuit din lipsă de înțelegere pentru altceva decât istoria sacră, istoria antică, istoria modernă. Dar scriitorii timpului caută mai mult forma îngrijită, care să îndemne la cetit pe oricine din societatea bună a intelectualilor timpului, sau ideia «filozofică», adecă predica morală, filantropică, liberală, revoluționară, decât bielsugul reproducerilor și citațiilor.

Intâia jumătate a veacului trecut aduse iarăş în cinste falsa erudiţie. Ştirile se înmulţiseră; numărul lucrărilor speciale sporiă neconţinut. A sprijini orice afirmare, de orice ordin şi de orice treaptă, prin mărturii autentice se făcea o nevoie tot mai mare. Schimbul de informaţie dela o literatură istorică la alta eră tot mai posibil prin cunoaşterea culturală a fiecărui popor de celelalte. Astfel cărţi de însemnătate aproape epocală a lucrărilor lui Buckle despre Istoria civilizaţiei în Europa, ale lui Prescott despre Ferdinand şi Isabela, despre descoperirea Americii, ale lui Motley despre răscoala Provinciilor Unite au largi bande de note şi citaţii în josul fiecărei pagine. Moda trecu şi în Răsărit, căpătând ca şi moda romantică a popoarelor pure şi nobile şi a eroilor fără greşeli o notă de rău gust şi mai pronunţat, de vitrină şi mai strigătoare. Astfel în «Ioan-Vodă cel Cumplit» al lui Hasdeu se găseşte mijlocul de a cită pe Seneca, pe Photius, pe Shakespeare, pe mitropolitul Varlaam, tratatul de drept al lui Pothier şi «Şoimul Carpaţilor» al lui Aricescu, după care vine îndată Codicele Teodosian.

Emulaţia eră trezită. Notele ajungeau o cerinţă neapărată. Ele se luau ori de unde, dar prezenţa lor eră o dovadă de ştiinţă, numărul lor măsura acelei ştiinţe. Acum vreo patruzeci de ani Academia, premiind şi publicând *Dacia înainte de Romani* a predecesorului meu, nu făcea decât să consacre o apucătură a timpului.

*
* * *

Critica istorică, şi, ca şi dânsa, orice fel de critică a existat de când cea dintâi minte omenească isteţă s'a oprit asupra lucrurilor şi mărturiilor despre ele, osebind, cu un singur instinct sau printr'un şir de operaţii logice, conştiente, adevărul de minciună, faptul sigur de podoabele înşelătoare, cunoştinţa directă de ipotezele şi închiuirile mai târzii. Totuşi în zadar s'ar căută în trecutul istoriografiei acest termin de: critică şi mândria deosebită a cercetătorilor cari înţeleg a fi critici înainte de toate.

Critica istorică a plecat în acelaş veac al XVIII-lea care văzu învierea erudiţiei, din două motive: pe de o parte îndoiala filozofică

a unui Bayle ori Voltaire, cari căutau să înlăture tot ce li se părea o momeală retorică ori poetică menită să ascundă vederii faptele rele, de întunecare a minții ori de robire a trupului, pe cari le-ar săvârși răutatea nestinsă a «tiranilor» și viclenia exploatoare a «preoților». Patriarhul filozofiei satirice și sarcastice, distrugătoare a unor așezăminte pe cari nu le putea înțelege în rostul lor istoric și în conveniența lor practică, eră sigur că scrie o Istorie universală critică în acel *Essai sur les moeurs*, care e mai puțin un început de istorie culturală decât un pamflet de propagandă. Pe de altă parte un Mabillon creă paleografia și critica textelor pentru a răspunde nevoii de a se alege între diplomele autentice și cele falsificate cari circulau de o potrivă înaintea tribunalelor timpului.

Critica libertății de spirit, a îndrăzelii în dubiu n'a făcut școală. Revoluția s'a desfășurat astfel, încât urmările acestor atacuri împotriva tuturor reputațiilor și tuturor așezămintelor trecutului erau vizibile pentru oricine. Strigăte de revoltă și blesteme indignate nu se mai auziră în liniștitul laboratoriu în care se câștigă cu metode sigure, în cercetări răbdătoare, cunoștința altor timpuri. Dar critica izvoarelor rămase. Și ea se dovedi, în marginile firești ce-i sunt puse și cari o despart de superioara critică psihologică, rezervată numai câtorvâ din cei pe cari subiectele istorice îi interesează, de cel mai mare folos pentru înlăturarea nesfârșitelor greșeli, prejudecăți și iluzii cari falsificau adevărul istoric. Izvoarele plăsmuite se înlăturară, cele autentice fură lămurite după cuviință și curățite de orice amestec turburător, o nouă interpretare le smulse tot ce puteau să dea.

Și din nenorocire uneori și mai mult decât atâta. Critica trebuie să se oprească îndată ce a găsit pământul bun pe care se poate clădi. A-l scormoni și pe acesta, a-l arunca în lături, a-l subțîia astfel, nu înseamnă a da siguranță zidirii ce se va înălța pe urmă. Și sunt mulți cari nici n'ajung să puie pietrele, așa de mult îi pasionează jucăria cu sapa în adâncimile unde o mai mare pătrundere e numai o mai mare pierdere de timp.

Dar «critica istorică» ajunsese o pasiune. Ea a dus pe Hasdeu la înlocuirea unei prejudecăți printr'o iluzie, a unei tradiții printr'o

fantazie, a unui adevăr admis printr'o viziune personală care nu se putea admite. Spirite mai puțin înzestrate decât al lui s'au simțit oprite prin mijloacele lor mai modeste de a-l urmă pe un drum care-i ispitiă totuș și pe dânșii. Ca predecesorul meu, ei au păstrat din această tendință generală, — pe care și în Apus anumite școli istorice au exagerat-o în dauna siguranței ce se poate căpăta în studiile noastre, îndemnând astfel spiritele pătrunzătoare, cu dorință de a înnoi, spre construcții ingenioase și spre combinații zădarnice, — numai formele sistematice și meticuloase ale studiilor de izvoare cu cari cinevă se putea mândri, ele fiind ultima formulă a științei.

III.

Mi se va iertă dacă în caracterizarea acestor deprinderi, din cari unele trăesc încă, temperamentul meu a putut amestecă vreo nuanță de ironie pe care de sigur că n'am voit-o și, în condițiile în cari vorbesc astăzi și față de așteptările d-voastre, nu puteam s'o doresc, încă mai puțin s'o caut. Reprezentant, și eu, al unei epoce nouă de metodă și cugetare, de construcție și de formă istorică, nu pot împărtăși firește credințe pe cari însă le înțeleg prea bine pentru a putea socoti că are cinevă dreptul de a le condamna. Știința, dacă e bine îndrumată, înseamnă totdeauna o înălțare a punctului de vedere, o lărgire de orizont, o lămurire a zărilor, și n'are vreun merit deosebit acel care vede mai departe pentru că a venit mai târziu. Dar, iarăș, cine i-ar putea impune să recunoască mai rău și mai puțin decât îi îngăduie momentul cultural căruia-i aparține?

Oricine critică, e dator însă a opune constatări și judecăți constatărilor și judecăților împotriva cărora se ridică. În cazul când el se supune unei direcții cunoscute, care a luptat și s'a afirmat luând în stăpânire întreg câmpul științei, nevoia acestor afirmări e mai slabă. Când însă discuțiile de doctrină nu există — excepție făcând pentru ingenioasele ipoteze și propuneri ale profesorului meu d-l A. D. Xenopol — într'o literatură științifică tânără, lipsită încă de publicul bucuros de idei, care-i poate grăbi desvoltarea, când o nouă orientare se întrevede numai pe încetul din opera de analiză ori de sin-

teză istorică, e de nevoie a se stabili osebiri asupra cărora apoi alții sunt chemați să judece.

Ce *poate* știința istorică? După unii să fixeze faptele, să caute legătura lor cea mai apropiată și cea mai vizibilă. Ea se oprește aici, la pragmatism, la organizarea elementară, anorganică a rezultatelor cercetării critice asupra izvoarelor din cari se culeg și se aleg faptele. După alții, cari stau la celălalt capăt, ea trebuie să caute — și e în stare a o face — legi generale, tipuri, adevăruri superioare asemănătoare cu acelea din alte științe. Cățivă, la mijloc, caută numai a stabili alte linii largi în mijlocul faptelor, cari rămân pentru sine, au dreptul de a rămâne ceeace sunt și ceeace înseamnă.

Din multe discuții ce s'au purtat în timpul din urmă, dar mai ales din priveliștea marilor vieți naționale în aceste vremi de biruitoare democrație, se deosebește însă un alt caracter al istoriei. Faptele nu există *pentru* ele și nu există *prin* ele; apariția lor se datorește unei acțiuni puternice continue, adânci, care se vedește prin mijlocul lor; astfel faptele sunt doar manifestările acestor forțe mari, acestor factori hotărîtori, acestor dezvoltări stăpânitoare. Iar ideile pe cari ele le pot *provoca*, au de sigur un foarte mare interes: se câștigă astfel legi morale, legi psihologice, rămânând să se vadă întru cât sunt cu putință, în diversitatea nespusă a fenomenelor sociale și cu greutatea neînvinsă a studierii lor depline și a dobândirii unor rezultate netăgăduite, și legi sociologice. Dar ceeace interesează în rândul întâiu pe istoric e însăși manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelor cari pleacă din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor. Și aceasta nu înseamnă alta decât că izvorul lor e în însăși energia primordială ori în energia câștigată a acelu popor. *Popoarele* ca atari, creațiuni necesare, permanente și într'un sens oarecare — dată fiind înrăurirea hotărîtoare a rasselor aborigene, a celor dintâi născuți ai solului, fii mai mari ai pământului lor, — și eterne, acestea stau supt ochii istoricului: fiecare de sine și unul lucrând asupra celuilalt, dăruind, împrumutând, cucerind, supunându-se pe rând, într'o

grandioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfarmă din când în când frământările sălbatice ale războaielor cari, în anume momente, nu fac decât să grăbească soluția dramei ce s'a desfășurat până atunci în adâncimile culturale ori economice ale rivalităților fatale dintre neamurile ce întrețin și înalță viața omenirii.

Astfel *popor* are astăzi cu totul alt înțeles decât odinioară. El nu e curat, unitar, liniștit, sigur ca o stâncă de marmoră albă în care nu pot pătrunde rădăcini și de pe care nici un vânt nu poate culege praful călător spre alte locuri, ci poporul, unitate firească, are viața lui organică, asemenea cu viața individualităților ce trăiesc în lume. El crește prin ce câștigă din afară, se curăță, se înnoește prin ce lasă din ființa sa într'o anume vreme; el moare și învie, îmbătrânește și se face tânăr, în fiecare clipă. Dar ceea ce-i hotărăște puterea și valoarea în lume e acea energie proprie, elementară care determină puțința lui de a asimila, de a radia și proporția în care părăsește elementele sale uzate.

A urmări toate aceste prefaceri, în cari se cuprind oameni și fapte, cari servesc numai spre a înțelege mai bine în exemple caracteristice și a păstră o mai clară amintire prin tipuri și evenimente caracterizate,—aceasta e misiunea de astăzi a istoricului. Și atunci când ar vorbi de cea mai neînsemnată parte din materia sa, el va trebui să aibă starea de spirit a fiziologului, care și în cercetarea celui mai mărunț vas, a țesăturii celei mai banale are în mintea sa marele sistem de viață, solidar, unitar, din care aceste obiecte ale studiului său fac parte.

Deosebirea între istoria politică și istoria culturală dispăre astfel, când sentimentul unității subiectului și conștiința datoriei de a trata unitar lucruri cari au o singură viață organică și o singură energie generatoare, stăpânește pe istoric. Nu se vor mai înfățișa deci capitolele cu urmări la tron, lupte și anecdote personale de o parte, iar de alta listele de ranguri și lămuririle de viață în care grija de lucrurile curioase, colorate stăpânește mai presus de orice. Există *o singură* dezvoltare, și toate manifestările de viață se prind într'

însa, apărând fiecare la locul ei, hotărît de sensul acelei mișcări, de momentul ivirii faptelor și situațiilor, și având fiecare spațiul pe care-l cere însemnătatea reprezentativă sau însemnătatea activă a acelor fapte și situații.

Astfel eroii nu se găsesc la o parte, în palate ori în temple. Și privirea nu se oprește îndelung, atentă, respectuoasă, admiratoare, asupra lor, prin cari s'ar dovedi dreptul de a trăi al unei nații, pentru ca pe urmă să cuprindă într'o răpede mișcare mulțimea care, în jurul clădirilor de marmură de unde primește poruncile, dar unde n'are voie să pătrundă, circulă, se sfătuește, cumpără și vinde, se ceartă și se luptă. Eroii, pe cari doar istoricii vechilor concepții și metode i-au izolat de ceilalți, pentru ca pe urmă alți istorici, mai noi, să se răsbune asupra lor lăsându-i să piară în cămărilor lor mari și reci fără ambrosia lor zilnică, eroii se întorc înapoi în mijlocul acelora cari i-au înălțat și pe cari i-au condus, cari i-au hrănit și pe cari i-au luminat, cari au dat mai la urma lor toate elementele materiale, ba mai mult, toate elementele inconștiente, subconștiente ori mai puțin conștiente din cari în mintea lor superioară ori în supraomeneasca lor voință s'a elaborat în chip minunat idea strălucitoare și voința călăuză, prin care numele lor vor trăi totdeauna, fără ca ele singure să poată însă reprezintă o epocă întregă. Se vede atunci, nu neagra gloată a celor mulți și mici, și, iarăș, nu hlamida albă ori veșmântul de purpură, aurul, argintul, pietrele scumpe și mărgăritarele de pe trupul protagoniștilor, ci silința, munca, lupta, înaintarea, retragerea, răsărirea în lumină ori cufundarea în întunec a tuturor, unul condiționând pe celălalt și acesta creând condiții nouă pentru munca tuturor, absolut solidară.

Istoria politică nu mai e un șir de biografii, o culegere de portrete dinastice, de vieți ale sfinților, de biografii literare și artistice, o descriere de solemnități ori o cronică de răboaie, un catalog cronologic, un dicționar de notorietăți, un memorial diplomatic. Și nici istoria culturală nu mai corespunde cu învechita istorie de moravuri, care va trebui să dispară din studiile serioase, servind de acum înainte doar scriitorilor literari de pagine senzaționale cu sa-

voare puținel cam pipărată prin scandale, și ea nu va fi numai un capitol superior al filologiei în sensul mai larg, modern al cuvântului, dând definiția exactă a lucrului după cercetarea deplină a cuvântului, pentru ca unul să treacă la dicționar și celălalt la catalog. Istoria forțelor naționale, a dezvoltării și înrăuririi lor, aceea le cuprinde de o potrivă și le unește pentru totdeauna.

Și, iarăși, deosebirea de până acum între istoria universală și istoria națională dispăre, deosebire care e menită să rămână doar în osebiri pendante ori comode ale catedrelor istorice. Viața unui popor e neconținut amestecată cu viețile celorlalte, fiind în funcțiune de dansurile și înrăurind neconținut viața acestora. Fiecare nație e o energie având izvoarele și împrejurările ei deosebite, caracterul și misiunea ei specială. Dar niciuna din aceste energii nu se poate izola absolut pentru studiu, și nu trebuie să fie izolată pentru aceasta. Trăiesc doar în același aer și merg pe același pământ toate aceste râuri cari-și taie fiecare cursul lui; aceeași căldură și aceleași vânturi și aceleași ploii hotărăsc volumul lor de ape, aceleași greutateți ale pământului au să le biruească săpând albi și îmblânzind stânca în prunduri, fărâmițând-o în nisipurile cu cari se joacă. Și, curgând oricât de departe unul de altul, prin aceea că la rândul lor ele fac cerul senin și noros, ele deschid calea vânturilor, ele determină calitatea aerului, se înrăuresc astfel neconținut între sine. Istoria unui popor nu atinge astfel istoria celorlalte prin mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce, ci se fixează și se *păstrează* în mediul firesc de universalitate umană, căruia îi aparține în cea mai superioară esență. Și istoria universală la rândul ei nu va mai fi o culegere de istorii naționale grupate după motive geografice ori culturale, ci urmărirea acelor legături de cultură, de idei politice, de revărsări și cuceriri pe toate terenurile, de strămutări, transformări, potențări și slăbiri, cari trebuie să fie singurul ei domeniu, și un domeniu atât de «științific», atât de «filozofic», încât nu mai lasă lângă sine loc pentru o știință ori o filozofie a istoriei, cu alți specialiști, cari nu cunosc, de cele mai multe ori, nu întimi-

tatea învățătoare a studiilor istorice, dar nici măcar gradul de siguranță și de însemnătate la care au ajuns specialiștii.

* * *

Un nou și larg program de muncă, în stare a ocupa generații întregi, se deschide prin urmare și în istoria Românilor.

Se va porni, nu dela Traian colonizatorul în Dacia, ci dela cele mai vechi popoare din cari venim, dela acea rassă iliro-tracică, întâie cultivatoare a pământului, întâie creatoare de ordine politică dela Carpați până în Arhipelag. I se va fixa însemnătatea în viața antichității, insistându-se asupra rolului ei mare de transmițătoare spre Nord, spre «barbaria» emigranților germano-slavi și turanici, a strălucitei civilizații grecești. Pământul nostru va fi întrebat în toate părțile și va vorbi învățaților noștri, iar nu specialiștilor străini veniți aici ca într'un colț de Anatolie ori de Mesopotamie, tainele străvechilor culturi locale.

Se vor urmări aceste culturi în datinile și îndemănările practice și artistice ale poporului nostru dela țară, bun și sigur păstrător al moștenirii celor mai îndepărtați strămoși. Sute de lucrări nu vor fi prea multe ca să ne lămurească asupra acestei părți esențiale din originalitatea noastră națională. Prin cercetarea răbdătoare a paralelelor istorice de imigrare, de desnaționalizare, de strămutare culturală, se va urmări acel mare proces de romanizare a Iliro-Tracilor, care s'a putut săvârși numai prin neconținutul influx în Pind și Balcani al unui prisos de populație rurală italică, — desnaționalizările fiind totdeauna rezultatul majorării prin elemente cu o viață economică asemănătoare.

Se va înfățișa această nouă *Românie* transdanubiană, în luptă cu elenismul coastelor și cu sălbătăcia năvălitoare a stepelor. Se va scoate în lumină cum și aici un prisos de energie a silit mâna Împăratului cuceritor făcându-l să iea în stăpânire pe malul stâng al Dunării, ca nouă provincie, un mai vechiu domeniu de influență civilizatoare romanică.

Prin săpături făcute cu jertfele și organizația cuvenită se va da

cunoștința întreagă a trecătoarei civilizații superioare a Romei și se vor recunoaște urmele ei în aceeași viață a masselor adânci, cari până azi sunt stăpânite de ideile politice ale Imperiului etern.

În conflictele pentru dominația politică unică în Răsărit dintre Bizanțul roman, dintre Bulgaria bizantinizată, dintre Rușii convertiți la ideia imperială și la ortodoxie, dintre Ungurii cucerți de aceeași ordine politică tradițională și căpătând din Orientul Constantinoplei ca și din Apusul Romei aceleași tendințe, se va găsi cadrul timpurilor celor mai ignorate din viața noastră națională și se vor descoperi ușor urmele energiei poporului nostru.

În tradițiile satelor, mai ales ale celor ferite de influența administrativă a Statului român ori a celorlalte State ce dețin pământ românesc, se vor găsi acele cunoștințe prealabile cari vor umplea lacuna considerabilă pe care o lasă în trecutul nostru izvoarele străine ale lumii civilizate.

Se va lucra pe baza unității esențiale a dezvoltării politice românești la înfățișarea unor vicisitudini cari înfățișează patru veacuri din viața noastră. Un șir de biografii domnești după același plan ar fi un admirabil mijloc de recunoaștere.

Dar mai ales se va căuta în sutele de mii de documente cari trebuie centralizate în originale sau în copii, clasate și puse comod la dispoziția cercetătorilor pregătiți — cu adausul de repertorii genealogice și geografice cari nu pot zăbovi prea mult — tot materialul acelei culturi proprii, în care energia și inițiativa națională a știut să contopească într'un tot armonic, potrivit cu situația și aptitudinile noastre, caracterele civilizației occidentale cu ale celei orientale, *ai cărri moștenitori legitimi și integrali am fost*, păstrând în versiunea aceasta românească așezăminte și legi cari nu se mai pot găsi în forme anterioare după spulberarea arhivelor Bizanțului și ale Țaratelor slave.

Se va căuta în viața popoarelor creștine din Orient tot ceea ce poate servi ca să arăte cum, în chip firesc, țerile noastre au ajuns centrul silinților spre cultură ale întregii lumi creștine răsăritene. Trecând peste prejudecățile despre epoca fanariotă, se va afirma astfel tot

mai mult marele nostru rost de istorie universală, pe care orice jertfe nu l-au plătit prea scump.

În sfârșit în zilele noastre se va scoate la iveală rolul de mijlocitori ai tendințelor culturale și politice apusene, pe care l-am avut noi, chemând astfel la libertate națională și independență, cu un ajutor statornic și dezinteresat, rând pe rând pe Greci, pe Sârbi, pe Bulgari, pe Albanezi.

Și atunci misiunea noastră actuală se va desemna mai limpede. Ea trebuie să fie în legătură cu întreaga noastră moștenire și cu toate sacrificiile noastre. Avem o civilizație națională de întărit, hrănind-o cu tot ce am păstrat ca monumente, datine și amintiri și fiind-o în strânsă legătură cu orice curente de sănătoasă înnoire a culturii europene. Iar această civilizație să ajungă pentru noi, apărată de un popor care și-ar fi regăsit, în dreptatea economică și politică, o solidaritate primejduită, un instrument de domnie spirituală în Răsăritul unde suntem și trebuie să se știe că suntem. Un Institut de studii pentru Europa sud-orientală aici în București, bine organizat și condus cum trebuie, ar putea fi în ordinea științifică întâia afirmare a drepturilor noastre. Aici el are un rol mai mare și mai firesc decât institutul analog, cu tendințe politice evidente, pe care inteligența miniștrilor austriaci a știut să-l dea Vienei.

IV.

Firește că și altă formă se impune pentru cine privește astfel cercetările istorice. Immurile pentru eroi, plastica înfățișare a persoanei și a isprăvilor făcute de dânsii, demna seninătatea obiectivă care s'a numit «maiestatea istoriei» trebuie părăsite. Și nici tonul vulgar al redactorilor grăbiți de inventarii «culturale», «sistemul» de înșirare în chip trivial a celor mai comune amănunte, prezentarea brută a «listelor de bucătărie» (*Küchensettel*) nu se mai poate admite. E așa de măreață, de dramatică, de impresionantă acea măreață luptă de natura și soartea căreia ne ocupăm, încât ea ne cucerește prin superiorul, prin durerosul ori triumfalul ei sens uman. Atunci stilul istoricului pornește din toată ființa lui mișcată și poate atinge în

cetitor toate notele sufletesti. E tot atata deosebire între această formă și cea veche ca între muzica de salon a operelor veacului al XVIII-lea, între melodia de sine stătătoare a lui Rossini și uriașele simfonii wagneriane ale artei moderne, în care se încearcă, făcând și dizarmoniei un loc, să se dea răsunetul adânc al sufletului omenesc întreg.

* * *

Iată însă că și morala istorică se schimbă. Virtuțile publice, moralitățile naționale se desfac din priveliștea aceasta grandioasă a încordărilor prin cari un neam își cucerește, își păstrează, își mărește locul supt soare; a rivalităților, pline de dureri grozave și de mari bucurii, ce se desfășură și se vor desfășura între neamuri, cari trebuie să tindă a se întrece pentru a se putea menține și pentru a duce mai departe în menirea ei, de sigur dumnezească, umanitatea însăși. Nu se va mai pune ramura de palmier la mormintele celor cari în traiul lor individual s'au dovedit următori ai învățăturilor celor bune, ci se vor pregăti cununi murale pentru apărătorii de patrie și națiune, cununi triumfale pentru biruitorii de dușmani, pe câmpul de războiu ca și în meșteșugurile modeste, în economia răbdătoare, în vioiul schimb de bogății, în cultivarea științei, literaturii și artelor. De fapt cine se încunună e poporul însuși, pentru marile însușiri, pe cari nimic nu le poate înfrânge, ale hărniciei, disciplinei, solidarității și înțelegerii pentru acel ideal care singur împiedecă societățile de a peri mizerabil la picioarele umede ale mesei unui banchet. În acest chip nimic nu poate forma un popor mai bine decât cunoașterea adevărată a întregului trecut omenesc, nu în solemne figuri convenționale ori în grupări estetice cu atitudinile eroice, ci în toată mărimea și mișelia, în toată valoarea pozitivă și în toate scăderile de slăbiciune ale lui. Traiul sutelor de generații ajunge astfel pentru cel ce se pregătește la această viață, care nu poate fi înțeleasă și prețuită, care nu poate fi primită decât ca o luptă, și sclavul spartan care înfățișează des-gustător toate stângăciile și vițiile, și semizeul care suie după cea mai eroică sfortare scările spre nemurirea cea adevărată.

Odată geograful stătea în odaie, și istoricul se feriă de pătrunderea în alte domenii de specialitate istorică, deci cu atât mai mult de alte domenii ale științei; el privia cu despreț viața din jurul său ca o vulgaritate ignobilă. De mai mult timp geograful merge, și avem ca urmare altă geografie. Istoricul mărginit între anume date și anume hotare va fi totdeauna un mai slab înțelegător al esenței lucrurilor ce e menit să înfățișeze decât acela care îndrăznește a privi în jurul său. Faptele istorice nu se reproduc niciodată întocmai, ci au o noutate nesfârșită. Dar și frunzele unui copac și florile unei grădini apar totdeauna altfel. Știința nu ține seamă de această divină originalitate fără sfârșit; ea n' o interesează. Pe când în studiile istorice, în cari noi vorbim despre noi, această diversitate e tocmai ce ne atrage și ne mișcă. Dar liniile comune există, așa de limpezi încât pot da, dacă nu *legi* ca în alte domenii, cel puțin *termini de comparație*, cari ajută nespuse de mult opera de comprehensiune istorică. O năvălire se explică prin altă năvălire, o revoluție prin altă revoluție, un proces de corupție prin alt proces de corupție. Numai o largă orientare în tot câmpul vieții omenești trecute ține la îndemână exemplele lămuritoare. Dar cine le are la îndemână, se poate apropia cu o mai mare încredere și de cele mai grele probleme, găsind *aiurea*, în experiența sa variată, elementele mijlocii pe cari izvoarele nu le dau indestulător sau chiar nu sunt în stare să le dea.

Studii de literatură, de artă, de filozofie, de economie sunt o neapărată necesitate, toate acestea nefiind, într'un anume sens, decât elemente prealabile pentru înțelegerea istorică deplină. Pregătirea enciclopedică nu e nicăiri o mai mare nevoie decât pentru istoricul vrednic de acest nume. Cum și-ar putea el da seamă altfel de situațiile cele mai variate cari trebuie pătrunse pentru a se ajunge, nu numai la o judecată, dar la acea legătură neapărată care singură poate stabili unitatea istorică? Nu e o uzurpare îndrăzneată, un cutezător asalt în casă străină cultivarea celorlalte domenii de știință, ci o datorie față de sine însuși.

Dar viața care se desfășură e cel mai bun învățător pentru a se

putea desluși viața a cărei desfășurare s'a isprăvit. Niciun izvor, în epocele cele mai fericite, nu va da altceva decât note caracteristice, însușiri osebuitoare, păreri individuale despre sensul unui fenomen. A-l reconstitui e chemarea istoricului. Pentru aceasta el se poate sluji, cu precauțiunea pe care o găsește în instinctul său și pe care o întărește printr'o bună școală, în paralelele ce-i stau la îndemână. Dar unde poate găsi mai bine întregimea, viziunea întreagă a unui termin corespunzător decât în această realitate care se frământă în jurul lui, ducând cu sine fapte bune și crime, revoluții și binefaceri pașnice, crize și soluții, triumfuri și catastrofe? Până și pentru *invățământul istoric* se va recunoaște cândva că nu poate fi ceva mai folositor decât a pune sufletul tânăr în măsură să primească impresia zguduitoare a faptelor înseși, de cari o fricoasă și neghioabă pedagogie îl ferește, introducând pedepse și pentru prezența la o întrunire, în care idea politică, energia politică și moravurile politice apar ca niște impresionante realități.

Și ce poate fi mai firesc decât ca istoricul, dator să se coboare în prezent, dar incapabil de a se pasiona de aceleași elementare patimi, excluzătoare ale rațiunii, de care se pasionează ceilalți actori ai vieții contemporane, să aducă între contemporanii săi o înțelegere mai largă, formată la lunga și vasta școală a întregii experiențe umane, un idealism mai curat, produs de vedenia sfărâmării lamentabile a atâtor mari creațiuni cari țineau seamă numai de elementele materiale de rezistență, un entuziasm mai cald pentru atingerea acelor superioare bunuri spre cari omenirea a ținut totdeauna și pe cari în epoce fericite le-a și atins în parte? În literatură el va da sfaturi împotriva modei de orice fel, împotriva dezastroaselor înrâuriri străine cari substituie unei originalități neapărate palida icoană a lucrurilor ce nu pot trăi decât pe pământul lor, împotriva spiritului de castă literară, care, desăvârșind forma până la echilibristică și bizarerie, ucide sufletul fără de care o literatură nu există decât pentru inițiați și diletanți. El va atrage neconținut luarea aminte asupra adevărului elementar și hotărîtor că lite-

ratura și arta, cu toată superioritatea lor, nu sunt decât manifestări ale vieții naționale, cari trebuie hrănite neconținut din energia acesteia și cari trebuie să se întoarcă spre dânsa pentru a crește această energie. Și nimeni nu-l poate opri de a aminti la orice prilej că oricine înrăurește viața — și acești aleși ai spiritului o farmecă, o vrăjesc — are în acelaș timp o sarcină morală pe care numai inconștienții o pot uita și pe care numai făcătorii de rele caută să o calce.

Făcând parte dintr'un popor, înfățișându-i viața, încălzindu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocelor, mișcat de nesfârșitele suferințe prin cari a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă până în timpul de față, având în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrângerilor câștigate și suferite în timp de secole, istoricul e un bătrân prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească, ținând la dispoziția contimporanilor învățăături culese în vastul câmp al trecutului studiabil.

Prin aceasta el nu iese din datoriile sale, ci le îndeplinește până la capăt. Dacă referentul asupra activității mele, vechiul meu profesor d-l A. D. Xenopol, a ținut să osebească de opera mea istorică pe care Academia a binevoit s'o recunoască, activitatea mea în domeniul literar și politic, asupra căreia și-a făcut rezerve, țin din parte-mi să afirm și cu acest prilej că între una și alta nu e nicio deosebire de principiu și de tendințe, și nestrămutata mea credință este că, într'o societate încă nefixată și căzută prea răpede din ușorul entuziasm al începuturilor în căutarea pățimașă a mulțumirilor materiale ale vieții, istoricul e dator a fi un amintitor neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotare politice și de clase, un predicator al solidarității de rasă și un descoperitor de ideale spre cari cel dintâiu trebuie să meargă dând tineretului ce vine după noi exemplul.

RĂSPUNSUL D-LUI A. D. XENOPOL

LA

DISCURSUL DE RECEPȚIUNE AL D-LUI N. IORGA.

Domnilor Colegi și onorată adunare,

Salut în d-l Neculai Iorga pe unul din cei mai de seamă reprezentanți ai științei istorice dela noi din țară, și îl întâmpin cu atât mai mare plăcere, cu cât am avut norocul a-l număra între elevii mei la Universitatea din Iași. D-sa se dăduse pe atunci studiilor clasice, stăpânind cu multă destoinicie limbile elenă și latină, și dacă mintea d-sale s'a întors către cercetările istorice, cred că și prelegerile mele l-au îndrumat spre această schimbare. Dela început și în totdeauna, am ținut foarte mult la fostul meu elev, chiar și în răstimpul când oarecari neînțelegeri se iviseră între noi, cum a dovedit-o purtarea mea față cu d-lui; bunăoară în raportul ce l-am făcut Academiei asupra manuscrisului său *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*; căci eu pururea am pus adevărul mai presus de relațiile personale, cari sunt schimbătoare și trecătoare, pe când adevărul e veșnic. Când am întâlnit talente reale, totdeauna le-am aprețuit și împins înainte, și niciodată nu am urmat sistemul întunecării sorilor ce răsăriau pe orizontul minții românești. Numai cugetele mici și strâmte și acele ce se tem de a nu fi puse în umbră de luminile răsăritoare, se silesc din răspuțeri să dărâme orice mărime, să coboare orice înălțime; nu acele puternice prin ele înseși și cari nu se tem de concurența razelor celor nouă, după cum pe tăria cerească fiecare astru lucește în sfera lui, fără a se întuneca unul pe altul.

Iubite Coleg,

În frumoasa d-tale cuvântare, tot atât de plină de idei pe cât și atrăgătoare prin măestria stilului, răpit de înlanțuirea gândurilor ce

se îngrămădiau tot mai dese la poarta inteligenței d-tale, te-ai cam abătut dela programul ce ți-l puseși și care, cum spui d-ta, îți fusese impus în scris de Academie, de a vorbi de predecesorul d-tale, regretatul nostru coleg Grigorie Tocilescu, răpit la o vârstă când încă putea produce multe roade pe ogorul istoriei pe care lucră. În loc de o cercetare bio- și bibliografică asupra persoanei defunctului, d-ta ne-ai dat un șir de foarte interesante cugetări asupra ceea ce este și ce ar trebui să fie istoria, atingând numai în treacăt, și mai mult în mod negativ, activitatea harnicului nostru răposat coleg.

D-ta arăți bunăoară că Gr. Tocilescu eră un școlar al genialului Hasdeu care reprezintă la noi școala «romantică» în istorie, dacă se poate aplică acest termen împrumutat dela literatură, și studiilor științifice, cum călă a fi cele istorice. Caracteristica acestei școli este pe de o parte de a călca alătura cu adevărul, de câte ori el ar veni în atingere cu iubirea de țară și de neam, și de a încărcă expunerea cu o aparență de erudiție în sine falsă și netrebuincioasă. Din acest punct de vedere, d-ta arăți oarecare nedumerire față cu premiarea lucrării lui Tocilescu *Dacia înainte de Romani*, de către Academie.

În punctul întâiu ai dreptate, căci atât magistrul Hasdeu cât și școlarul său Tocilescu puneau adeseori mai presus simțimântul patriotic decât adevărul — și exemple ale acestei abateri dela știință s'ar găsi numeroase în scrierile ambilor învățați. Asupra celui de al doilea, prea multele citații, trebuesc lămurite mai bine lucrurile.

Nu e vorba că sistemul lui Hasdeu de a sprijini chiar ideile lătu-ralnice cu citații, punând una la Confucius, pentru un principiu filozofic sugerat de o faptă și arătând opera și pagina de unde e luat — este o supraîncărcare zadarnică și pretențioasă a unei cercetări istorice, care trebuie să întemeieze pe citații numai stabilirea faptelor istorice. Dar este de observat că este o tendință firească în fiecare lucrare documentată, de a întrebuiți pe cât se poate tot materialul adunat adeseori prin o trudnică cetire, și că mai fiecare istoric și filolog mai ales va fi îndrumat a încărcă expunerea sa cu un geamantan de citații, care nu mai este ca cel de mână ușor de luat cu

sine în vagon, ci trebuie dat la bagaj. De această neîndemânare suferă încă mult istoria, și nici d-ta, iubite coleg, nu ești cu totul scutit de ea. Dacă d-ta nu faci ca Hasdeu de a pune citații aproape la toate frazele, nici ca Tocilescu de a întârzi cu citațiile altora, și d-ta aduci adeseori fapte sprijinite pe citații cari nu slujesc la înaintarea gândirii și numai cât îngreue expunerea.

Defectul însă al unui scriitor sau al unui învățat, căci fiecare ca om trebuie să aibă defectele lui, decurge parte din înrăurirea mediului în care mintea lui s'a dezvoltat, parte când personalitatea e puternică, din însăși firea lui proprie. La Tocilescu neajunsurile notate de d-ta decurgeau mai mult din școala căreia el aparține; la d-ta, iubite coleg, ele provin din constituirea chiar a minții d-tale, înzestrată cu o memorie absolut extraordinară. Fiind însă că mintea are o tendință firească de a pune în valoare însușirile ei cele mai de seamă, nu este decât prea cu cale să abuzezi și d-ta adeseori de facultatea suprabogată de a reține în minte faptele întâlnite și de a le întrebuința în număr cât mai mare, în cercetările d-tale istorice. Ceeace însă d-tale îți pare firească și neapărat, se rezolvă adesea pentru cetitor în o oboseală a minții.

Eu cred că istoricul ca și naturalistul trebuie să facă o alegere în datele și faptele pe cari își întemeiază adevărurile; căci mai la urmă faptele prin ele înseși nu fac decât a pune o sarcină pe minte, și ele nu devin elemente folositoare cunoștinței decât întru cât sunt frământate cu idei. Bine înțeles că nici ideile ce se rapoartă la lumea reală nu capătă deplina lor valoare decât când sunt întemeiate pe fapte. Din această legătură între idei și fapte, se vede că cercetările de orice natură cari țintesc realitatea, pentru a folosi într'adevăr omenirii, trebuie să păstreze o dreaptă cumpănire între aceste două elemente ale cunoștinței. Nici ideile să nu caute a înlocui faptele; nici materialul mai greoiu al acestor din urmă să nu ajungă a întuneca sau măcar a stingheri curgerea ideilor.

Dar neajunsurile chiar nu sunt numai dăunătoare, deoarece ele trebuie să producă și foloase, după principiul cunoscut că din rău chiar iese adeseori binele — și aceste foloase sunt trainice și stătă-

toare, pe când răul din firea lui chiar e trecător. Natura a purtat de grijă ca din cele două elemente morale cari-și împart stăpânirea asupra omenirii, binele să plutească totdeauna și să acopere răul, îngropându-l în uitare și paralizându-i acțiunea distrugătoare. Dacă nu ar fi așa, viața popoarelor nu ar putea merge spre neconținută propășire, și acea individuală ar trebui să fie strivită sub povara durerilor îngrămădite.

De aceea și defectele lui Hașdeu și Točilescu vor fi lăsate la o parte de generațiile viitoare cari vor folosi numai secerișul cel bun ce l-au adunat prin munca lor pe ogorul științei. De aceea și d-ta, d-le Iorga, vei rămâne pentru vecie împlântat în cugetul poporului român, tocmai prin aplicarea memoriei d-tale fenomenale la desfundarea trecutului românesc. Căci fără această însușire de mare preț, d-ta nu ai fi putut agonisi cunoștința atâtor limbi clasice și moderne, fără de care nu se poate pătrunde în arcele istoriei române care-și găsește izvoarele răspândite în toate unghiurile Europei (uneori chiar și afară de dânsa). Apoi pentru cercetările arhivalice pe cari se bazează poate partea cea mai însemnată a activității d-tale, eră de nevoie însă o memorie totdeauna gata de a-și reaminti modul de scriere al diferitelor documente din deosebitele limbi și epoce. Prin desfundarea atâtor comori nouă de informații, d-ta ai întins și ai adâncit brazdele istoriei Românilor, spre o mai spornică și mai bogată rodire. Publicațiile d-tale documentale sunt, putem să o zicem, nenumărate, și ar fi de dorit ca să întocmești bibliografia lor completă, pentru ca acei ce se îndeltnicesc cu istoria să le poată folosi pe toate. Eu chiar acum lucrez la o a doua ediție a *Istoriei Românilor*, pentru a o pune în curent cu descoperirile documentale făcute dela apariția ei—și cele mai multe din adaosele și completările scrierii mele le-am luat din bogatele și mult variatele culegeri de documente ale d-tale, iubite coleg.

Dar nu numai ca adunător de documente te-ai manifestat pe câmpul istoriei, ci și ca închegător de dezvoltare a trecutului și pe acest tărâm ți-ai întins cercetările în toate direcțiile: politică, eco-

nomică, culturală, literară, artistică, religioasă și militară. Ar fi aproape tot atât de greu a istovi enumerarea lucrărilor d-tale în câmpul istoriografiei propriu zise, precum e anevoie de a socoti toate publicațiile d-tale documentale — și pe lângă toate acestea ai mai aflat timpul de a ne da interesante descrieri de călătorii prin deosebitele țeri locuite de Români, încât te întrebi cu înminunare, cum a putut un creier să conceapă atâtea lucrări și o mână să le scrie, mai ales dacă adăogem la această activitate susținută, și cea mai mărunță, dar tot atât de răpitoare de timp, a ziaristiceii — și doar ești încă om tânăr. Mi se pare că nu ai împlinit încă 40 de ani și, dacă nu ar fi indiscret față cu un învățat care uneori în această privire este mai susceptibil decât o fată mare, te-aș ruga să ne spui, câte primăveri au trecut peste viața d-tale, sau pentru a întrebuința un limbajiu și mai feciorelnic, câte roze numără ea până acum?

Incepusem un șir de gândiri; dar preocuparea de persoana D-tale, care alcătuește miezul răspunsului meu, m'a abătut către altul. Incepusem să analizez raportul între bine și rău, și mai rămâne, pentru a istovi acest subiect, să ne întrebăm dacă atunci când vorbim de un mort trebuie să-i punem în lumină răul sau binele ce l-a făcut. Este o zicătoare latină: *de mortuis nil nisi bene*, și m'am întrebat, această frântură de gând răsărită din mintea poporului este ea o aiurare neîndreptățită sau o înțeleaptă îndrumare? Tot principiul pus mai sus, că răul este trecător și dispăre cu fapta ce l-a produs, iar binele este trainic și rămâne pe urma faptei ca o dără luminoasă, ne va înlesni deslegarea întrebării. Răul pe care un om l-a făcut dispăre în binele total, ca râurile în sânul mării; de aceea nu trebuie niciodată să aprețuim activitatea unui om dispărut și căruia critica nu-i mai poate folosi după greșelile și rătăcirile lui, ci numai după sporul ce l-a adus în comoara de bunuri omenești. Greșelile ce el le-a înfăptuit vor fi ocolite de urmași și ele îi vor feri de a recădea în ele. Rătăcirile lui îi vor împinge pe calea cea dreaptă, și astfel chiar răul și neadevărul întrupat în scriitorul dispărut vor sluji pentru îndreptarea celor ce vin după el. Rezultatele trainice

ale activității lui vor rămâne însă pe vecie, redate de formele adevărului, binelui și ale frumosului pe cari el le-a adus la lumină.

De aceea eu cred că din activitatea lui Gr. Tocilescu trebuie însemnate câștigurile cele pozitive dobândite din ea de știința istoriei Românilor, și nu trebuie apăsător să se vorbească asupra abaterilor lui din dreapta cale a adevărului. Este netăgăduit că Tocilescu a îmbogățit cunoștințele noastre despre trecutul românesc, și dacă el a fost prea roman prin tendințele lui, prea patriot român pentru a fi istoric nepărtinitor, totuși prin cercetările sale asupra epocii romane a istoriei noastre a adus adevărate slujbe acestei istorii. Studiarea materialului epigrafic și arheologic al ruinelor rămase dela poporul rege, a limpezit multe întrebări din depărtata viață romană. Inscricțiunile descoperite de el sunt numeroase și multe din ele de preț. Săpăturile făcute de el în deosebitele părți ale țerii au adus la lumină lagăre și stațiuni romane necunoscute până la dânsul. El este mai cu seamă înviatorul mărețului monument dela Adam-Klissi și cu toate că Tocilescu s'a folosit mult de cercetările arheologilor străini în restaurarea monumentului, contribuția lui Tocilescu însuși la reafllarea și interpretarea acelei mari enigme a trecutului nostru nu poate fi tăgăduită. În câmpul epigrafic, defunctul nostru coleg ajunsese un maestru recunoscut și de autoritățile străine, cum au dovedit-o publicațiile lui germane din *Epigraphische Mittheilungen*, șirul de comunicări făcute la Academia inscripțiilor și a frumoaselor litere din Paris, adunate în volumul *Fouilles et recherches archéologiques* și mai ales cum a dovedit-o îmbogățirea prin lucrarea lui a marelui publicații a Academiei berlineze *Corpus inscriptionum latinarum*, care Academie i-a trimis, ca semn al recunoștinței ei, prin marele învățat Mommsen, o medalie de aur.

Tot Tocilescu, prin numeroasele sale descoperiri cari s'au adăos către fondul cel vechiu al Muzeului de antichități din București, a îmbogățit acest muzeu de 7 ori pe cât l-a găsit, și dacă această îmbogățire nu a fost așa de scoasă în iveală, această provine din lipsa de local, toate comorile adunate de Tocilescu fiind trântite clae peste grămadă în antreturile Universității sau aruncate afară în gră-

dina acestei clădiri. Dar chiar în câmpul istoriei propriu zise, a perioadei românești a istoriei noastre, descoperirile de inscripții și de documente ale lui Tocilescu nu sunt de lăsat la o parte, și cât s'a ocupat el de aceste comori, se poate vedeà din reinnoitele lui încercări de a scoate *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*, cari neconținut erau paralizate de lipsa de interes a publicului nostru. Regretatul nostru coleg aveà însă și mari merite literare. Scrià și vorbià în totdeauna în o limbă înflorită și neaoșă românească. S'ar mai puteà spune multe despre regretatul nostru coleg; dar nu este aceasta însărcinarea mea care am de pus în lumină, nu meritele unui mort, ci acele al unui om viu și plin de viețã, care să dea Dumnezeu să închidă el ochii colegilor săi mai bătrâni și să îmbogățească încă mult timp știința românească cu roadele sporniceii lui activități. Trebuie însă să ies puțin din subiectul meu, deoarece d-ta, d-le Iorga, nu ai vrut să intri destul în al d-tale; *căci eu aș socoti de cel mai mare păcat ce Academia l-ar puteà luà pe conștiința ei, acela de a nu pune pe mormântul membrilor ei pecetea intelectuală.*

După îndeplinirea acestei datorii sfinte către colegul dispărut, să mă întorc iarăși la d-ta.

Pe lângă activitatea d-tale internă și în limba românească, d-ta ai mai desfășurat una foarte roditoare în limbi străine, menită a duce departe peste hotare bunul renume al științei istoriei române. Este de luat aminte că noi Românii cari ne-am supt cultura din ugerile Apusului civilizât și cari și astăzi recurgem mereu la el pentru a o întări, crește și lărgi, suntem ținuți să măsurăm civilizația noastră cu măsura celei apusene. *Numai atunci când plăzmuirile noastre pe toate tărâmurile sunt recunoscute ca valoroase de către străinătate, numai atunci putem să ne mândrim că am produs ceva de seamă.* La noi meritul sau demeritul este atribuit mai mult după întipăriri subiective, decât după adevărata aprețuire a operei produse, și dacă unele rari măririi au fost consfințite de țară, această consfințire nu are autoritatea impunătoare ce ne vine de peste hotare. De aceea este firesc lucru, pentru o minte puternică și bine

organizată, să caute întărirea reputației ei în țările civilizate. Mulți din acei ce nu pot ajunge ca străinătatea să le recunoască meritul, deși revoltați în lăuntrul lor pentru această a lor inferioritate și cu toate că afară își dau aparențele cele mai nepăsătoare și fac pe grozavul, totuși în fundul conștiinței lor sunt nevoiți să recunoască înălțarea celor precetluiți cu meritul din partea țărilor străine. De aceea și d-ta care ai putut să o faci, prea bine ai urmat când ai căutat să contribui la cultura universală prin lucrări plecate din sânul poporului român, căci prin asemenea lucrări te-ai înălțat nu numai pe d-ta, ci ți-ai înălțat și țara și neamul, arătând că și în rândurile lui apar din când în când exemplare omenești cari înseamnă cu o dungă, chiar în marea civilizație a Apusului, calea pe unde au trecut.

D-ta ai început de timpuriu această activitate în afară de hotarele țării. Mai întâiu teza d-tale de doctorat dela Lipsca este asupra lui *Thomas III marquis de Saluces*, 1893, urmat după 3 ani de un studiu mai întins publicat în Paris asupra lui *Philippe de Mézières ou la croisade au XIV-me siècle*, 1896. În afară de aceste lucrări făcute încă pe băncile universităților, ți-ai început activitatea documentară și arhivalică prin trei însemnate volume de documente privitor la istoria Apusului, intitulat *Notes et Extraits pour servir à l'Histoire des Croisades*, 1897—Paris. În 1905 ai publicat în marea culegere germană *Geschichte der europäischen Staaten*, pusă sub conducerea lui Heeren, Uckert, Giesebrecht și Lamprecht, o istorie a Românilor, *Geschichte des rumaenischen Volkes*, în două volumuri, iar acum chiar lucrezi la o operă mai însemnată încă pentru istoria universală, o istorie a Turcilor, *Geschichte des osmanischen Reiches*, care apare în culegerea lui Heeren și Uckert. După Cantemir, Hammer și Zinkeisen, d-ta ești al patrulea istoric european de valoare al acestui neam, a cărui însemnătate istorică, deși nu măsurată după contribuția culturală, nu încetează însă de a fi din cele mai mari — și nu puțină cinste se revarsă asupra poporului român, ca d-ta să fii al doilea istoric al imperiului otoman, care te înalți din sânul lui, și că d-tale să-ți fi încredințat istoricii străini redactarea acestei mari în-

trupări a trecutului. Și nu trebuie să te amărăști când vezi indiferența cu care compatrioții noștri privesc această mare lucrare a d-tale, pentru care câtă osteneală, cât sbucium, cât cutremur sufletec trebuie spre a o aduce la îndeplinire, așa ca să corespundă la așteptările puse de străinătatea învățată, numai acei cari au avut curajul de a apărea în arena științei mondiale pot s'o aprețuească. Trebuie să o mărturisim cu durere, în țara noastră, meritele sunt un prilej mai mult de invidie din partea celor ce nu le au, decât de înălțare pentru acei ce le posed. Dar dacă recompensa nu-ți vine dela acei ce pot și nu vreau să te înțeleagă, cel puțin te poți mângâia cu vaza și respectul de care te bucuri înaintea masselor cari, deși nu pot aprețui în toată cunoștința meritul oamenilor lor de seamă, totuș au din instinct o sănătoasă intuiție a valorii lor, pe care se înalță adevărata lor mărime, consfințită prin consensus omnium al poporului și al omenirii întregi.

De aceea eu totdeauna regretam că d-ta nu făceai parte din Academia Română, cum regret că nu fac parte din ea alți oameni de valoare în deosebitele ramuri ale activității intelectuale și mai ales pe tărâmul literar, și mi-am dat toate silințele pentru a te lua în sânul nostru. Că a fost un timp în care d-ta, sub îndboldul focului prea aprins al tinereței, ai aruncat și în contra Academiei câteva săgeți, acest păcat trebuie uitat, tot după principiul că răul este trecător, iar binele rămâne. În adevăr cine-și mai amintește astăzi de cele ce d-ta scriai prin 1895, pe când spornica d-tale activitate academică este documentată prin numeroasele d-tale comunicări, toate pline de miez și cari îmbogățesc Analele ei. Și această activitate a d-tale nu va putea decât să sporească, când vei contribui cu vastele d-tale cunoștințe, cu talentul d-tale, cu puterea d-tale de muncă la îmbogățirea tezaurului de adevăr, de bine și de frumos pe care cel mai înalt așezământ al României este însărcinat a-l aduna în sânul ei.

Să fii bine venit între noi, d-le Neculai Iorga!

DISCURSURILE DE RECEPȚIUNE

ALE MEMBRILOR ACADEMIEI ROMÂNE

L. B.

1. *A. Papiu-Ilarian*, Vieața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai, — Răspuns de *G. Barișiu*. — 14 Septembrie 1869.
2. *G. Sion*, Alexandru Dănci, vieața și operele sale, — Răspuns de *V. A. Urechiiă*. — 6 Septembrie 1870.
3. *P. Poenaru*, Gheorghe Lazăr și școala română, — Răspuns de *G. Sion*. — 8 Septembrie 1871.
4. *Dr. An. Fătu*, Despre încercările făcute pentru dezvoltarea științelor naturale în România, — Răspuns de *V. A. Urechiiă*. — 27 August 1872.
5. *Em. Bacaloglo*, Despre Calendar, — Răspuns de *Ion Ghica*. — 20 Martie 1880.
6. *Ion Ghica*, Ioan Cămpineanu, — Răspuns de *B. P. Hasdeu*. — 28 Martie 1880.
7. *Dr. P. Vasici*, Despre vegetarianism, — Răspuns de *Dr. I. Felix*. — 28 Martie 1880.
8. *Dr. I. Felix*, Mișcarea populațiunii României, — Răspuns de *P. S. Aurelian*. — 4 Aprilie 1880.
9. *N. Teclu*, Relațiunile între Chimia organică și anorganică, — Răspuns de *V. Babeș*. — 9 Aprilie 1880.
10. *Dr. D. Brândză*, Vegetațiunea României și exploratorii ei, — Răspuns de *Gr. Ștefănescu*. — 11 Aprilie 1880.
11. *S. Fl. Marian*, Cromatica poporului român, — Răspuns de *B. P. Hasdeu*. — 12 Martie 1882 . . . . . 1,—
12. *At. M. Marienescu*, Vieața și operele lui Petru Maior, — Răspuns de *V. A. Urechiiă*. — 5 Aprilie 1883. 1,20
13. *Fl. Porcius*, Flora din fostul district românesc al Năsăudului în Transilvania, — Răspuns de *P. S. Aurelian*. — 19 Martie 1885. 1,50
14. *Gr. Cobălcescu*, Despre originea și modul de zăcere al petrolului în general și particular în Carpați, — Răspuns de *Dr. D. Brândză*. — 20 Martie 1887.
15. *Ios. Vulcan*, Dimitrie Cichindeal, date nouă despre vieața și activitatea lui, — Răspuns de *V. A. Urechiiă*. — 29 Martie 1892 1,50
16. *I. Kalinderu*, Episcopul Melchisedec, — Răspuns de *D. A. Sturdza*. — 18 Martie 1894. . . . . 1,—
17. *D. C. Ollănescu*, Vasile Alecsandri, — Răspuns de *I. C. Negruzzi*. — 25 Martie 1894. 1,50
18. *A. Naum*, Cuvânt de primire, — Răspuns de *T. Maiorescu*. — 2 Aprilie 1894. —,40
19. *A. D. Xenopol*, Mihail Kogălniceanu, — Răspuns de *D. A. Sturdza*. — 17 Martie 1895. . . . . 1,—
20. *Dr. V. Babeș*, Despre transmiterea proprietăților imunizante prin sângele animalelor imunizate, — Răspuns de *N. Kretzulescu*. — 24 Martie 1895. —,50
21. *Episcopul N. Popea*, Arhiepiscopul și Mitropolitul Andreiu Baron de Șaguna, — Răspuns de *D. A. Sturdza*. — 13 Martie 1900 . . . . . —,50
22. *C. Erbiceanu*, Vieața și activitatea literară a Protosinghelului Naum Râmnicianu, — Răspuns de *D. A. Sturdza*. — 17 Martie 1900 . . . . . 1,—
23. *Ioan Pușcariu*, Ugrinus — 1291, — Răspuns de *B. Petriceicu-Hasdeu*, — 9 (22) Martie 1901 . . . . . —,20
24. *Dr. Constantin I. Istrati*, Activitatea științifică a lui Ion Ghica, — Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza*. — 5 (18) Aprilie 1902 . . . . . —,50
25. *Stefan C. Hepites*, Mijloacele de investigațiune ale Meteorologiei, — Răspuns de *Dr. I. Felix*. — 30 Martie 1903. . . . . —,60
26. *Ioan Bianu*, Despre introducerea limbii românești în biserica Românilor, — Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza*. — 21 Martie (3 Aprilie) 1904. . . . . —,60
27. *Ioan Bogdan*, Istoriografia română și problemele ei actuale, — Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza*. — 8 Aprilie 1905 . . . . . —,40
28. *Dr. G. Marinescu*, Progresele și tendințele medicinei moderne, — Răspuns de *Prof. Dr. V. Babeș*. — 10 Martie 1906 . . . . . —,40
29. *Dimitrie Onciul*, Epocile istoriei române și împărțirea ei, — Răspuns de *Dimitrie A. Sturdza*. — 22 Martie 1906 . . . . . —,30
30. *L. Mrázec*, Despre formarea zăcămintelor de petrol din România, — Răspuns de *Anghel Saligny*. — 23 Martie 1907 . . . . . 1,—
31. *Dr. Dim. Grecescu*, O schițare din Istoria Botaniciei, Inceputul, mersul și progresele sale în general și la noi în parte, — Răspuns de *Dr. C. I. Istrati*. — 24 Martie 1908 . . . . . 1,—
32. *Nicolae Gane*, Bogdan Petriceicu-Hasdeu, — Răspuns de *Iacob C. Negruzzi*. — 13 Maiu (26 Iunie) 1909 . . . . . 1,—
33. *Duiliu Zamfirescu*, Poporanismul în literatură, — Răspuns de *Titu Maiorescu*. — 16 (29) Maiu 1909. . . . . 1,—
34. *Dr. Augustin Bunea*, Stăpânii Țerii Oltului. — (Postum, fără răspuns). . . . . 1,—

